

SÖZLÜ ŞİİRDEN AYTISA: KAZAK FOLKLORUNDAKİ BÄDİK ŞİİRLERİNİN TÜRSEL DEĞİŞİMİ

FROM ORAL POETRY TO AYTIS: THE SPECIES CHANGE OF BADIK POEMS
IN KAZAKH FOLKLORE

Meruyert SATINBEKOVA*

ÖZ: Türkistan Türk topluluklarının en eski folklor miraslarından biri, bädik diye adlandırılan şiirlerdir. Bädik şiirlerinin örneklerine en çok Kazak, Kırgız, Karakalpak, Özbek Türklerinin folklorlarında rastlanmaktadır. Bu durum, bädik şiirlerinin oluşumunun tarihin derinliklerine uzandığını ve Türk Dünyası'nın ortak kültürel mirası olduğunu göstermektedir. Kamlık veya baksılık geleneğinin izlerini taşıyan kadim Türkistan topraklarında her hastalığın bir oluşum sebebinin olduğuna inanılmıştır. XX. yüzyılın başlarına kadar Türkistan coğrafyasında hastalanan evcil hayvanları bädik şiiri söyleyerek sağaltma geleneği yaşatılmıştır. Kazaklar arasında oluşan bädik şiirleri, daha sonra yapı ve işlev değişimine uğrayarak kızlarla erkeklerin toplanarak karşılıklı söyledikleri bädik aytıslarına dönüşmüştür. Böylece bu tür deyişmelerin amacı da hastalanan hayvanları iyileştirmek olmaktan çıkmış, gençlerin birbirleriyle deyişerek eğlenmelerini sağlamaya dönüşmüştür. Kazak halk edebiyatı ve edebiyat tarihiyle ilgili çeşitli kitaplarda "bädik şiiri" ve "bädik aytısı" kavramları bugüne kadar kullanılmıştır. "Bädik şiiri", bazı kitaplarda örf-âdet şiirleri olarak yer almıştır. Bazı kaynaklarda ise "bädik aytıs" olarak kaydedilmiştir. Bu makalede, Kazak folklorundaki bädik şiirlerinin işlevi ve aytisa dönüşüm yolları tarihsel bakış açısından ele alınarak değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonrasında aytıs türünün başlangıcını belli bir dereceye kadar etkilemiş olan bädik aytısının ayrı bir aytıs türü olarak ele alınıp günümüz aytıs, deyişme sanatı ölçüleriyle değerlendirmesinin yanlış olduğu görüşüne ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sözlü şiir, sözlü kültür, bädik şiirleri, bädik aytıs, deyişme sanatı.

ABSTRACT: One of the oldest folklore legacies of the Turkic peoples of Turkestan is the poems called bädik. Examples of badik poems are most often found in the folklore of the Kazakhs, Kyrgyzs, Karakalpaks, Uzbeks. This shows that the formation of badik poems extends deep into history and is a common cultural heritage of the Turkic World. It has been believed that every disease has a cause of occurrence in the ancient Turkestan lands bearing the traces of the kam or baksi tradition. Until the beginning of the XX century, in the geography of Turkestan there was a tradition to heal sick pets by singing badik poetry. The badik poems, which were composed among the Kazakhs, later underwent a change in structure and function, and turned into badik aytıs, which girls and boys gather and recite. Thus, the purpose of such deyişme has ceased to be to heal sick animals, and has turned into ensuring that young people have fun by talking to each other. In various books on Kazakh folklore and literary history, the concepts of "badik

* Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi / Ankara- meruyertina@gmail.com(Orcid: 0000-0001-8636-3942)

poetry" and "badik aytis" have been used until this day. "Badik poetry" has been included in some books as traditional poems. In some sources, it is recorded as "badik aytis". In this article, the function of badik poems in Kazakh folklore and the ways of their conversion into aytis are considered and evaluated from a historical point of view. After the evaluation, it was concluded that the badik aytis, which influenced the beginning of the aytis genre to a certain extent, was considered as a different aytis type and that it was wrong to evaluate with the dimensions of the modern aytis.

Keywords: Oral poetry, oral culture, badikpoems, badik aytis, the art of deyshme.

1. Türkistan Türk Topuluklarının Halk Edebiyatlarında Bädik

Kadim zamanlar Türkistan baksılık geleneğinde kötülüğün ve hastalıkların tanrısı olduğuna ve onun ölümsüzlüğüne inanılırdı. Dolayısıyla hastalıkları insan ve hayvan dışındaki nesnelere göçürmenin mümkün olduğuna inanılmıştır. Fakat bu tarz işler, halk hekimi olarak bilinen baksı veya kam tarafından yapılırdı. Halk, baksıların sıra dışı güçlere ve insanları sağaltma becerilerine sahip olduklarına inanmıştır. Baksı, hasta insanı veya hayvanı tedavi ederken şiir eşliğinde bir ritüel icra etmiştir. Bu tarz ritüellerde söylenen şiirlere Bädik şiirleri denmiştir. Bädik şiirlerinin bazı örneklerine Özbek, Karakalpak, Kırgız, Tacik folklorlarında da rastlanmaktadır. Bu durum, bädik şiirlerinin çok eskiden beri icra edildiğine işaret etmektedir. Fakat bahsi geçen halklarda bädik şiirleri, Kazaklardaki bädik aytısın aksine, daha çok sözlü şiir olarak kaydedilmiştir.

Bädik şiirleri hakkındaki önemli çalışmalardan biri, araştırmacı B.İ. Sarimsakov'a ait olup, onun Özbek Türklerinden topladığı saha malzemelerine dayanmaktadır. Araştırmacı, esas olarak Özbekler arasındaki saha gözlemlerine dayanan çalışmasında, bädik şiirinin yaygın alanını özetlemiştir. Bädik şiirlerinin temel özelliklerinden bahsederken, Özbeklerdeki "bädik" teriminin şu anlamlarını aktarmıştır: 1) hastalık; 2) bu hastalıkla ilgili bir tören; 3) törende söylenen şiir (Sarimsakov, 1986: 117).

Sarimsakov'un elde ettiği verilere göre, bädik esas olarak Türkistan'ın kuzey bölgelerinde ve Kazakistan'da oldukça yaygındır. Sarimsakov, geri kalan güney ve doğu bölgelerinde ise daha az bilindiğini ifade eder. Araştırmacı, bädik, kızamıkçık ve çiçek hastalığı tedavisinde geleneksel olarak uygulanan ve söylenen bir tür tören ve şiir olarak nitelendirir. Bädik şiirlerinin ruhlar tarafından seçilen "seçilmiş" kişiler tarafından söylendiğini kaydeden Sarimsakov, bädikçilik ("sağaltıcılık", "ocakçılık") ile şamanizm arasında bağ olduğuna da işaret eder. Sarimsakov'un Özbekistan'daki folklor gezileri sırasında bädikhanlardan elde ettiği veriler, geleneksel görüşlerden oluşmuştur. Örneğin, müstakbel bädikhan bir hastalığa yakalanır, bädikhanizmi kabul etmeyi teklif eden bir ruh tarafından ziyaret edilir ve kabul etmezse mutsuz olacağı konusunda uyarılır.

Özbekistan'ın farklı bölgelerinde törenin düzeni, töreni yürüten kişilerin bileşimi, her metnin gerçekleştirilme şekli kendine özgü bir geleneğe sahiptir. Burada törenin zamanı, hastanın bädik yapılırken

bulunduğu pozisyonu, icracıların bileşimi, metnin şiirsel özellikleri ve icra şekli dikkate alınır. Bu ölçülere göre Sarımsakov, bädik töreninin üç türünü tespit eder (Sarımsakov, 1986: 118). Ona göre ilk ve en yaygın tür, Özbekistan'ın kuzey, kuzeybatı ve güney bölgelerinde kaydedilen bädiktir. Tören çarşamba, cuma ve cumartesi günleri üç gün boyunca gün batımından sonra icra edilir. Törene iki kişi yani, hasta ve bädikhan katılır, bazen hastanın yakınlarının da katılmasına izin verilir. Törenin kendisi ve şiirin icrası sadece bädikhan tarafından gerçekleştirilir (Sarımsakov, 1986: 118).

İkinci tür bädik, Sarımsakov tarafından yalnızca Fergana bölgesinin Altıarık ilçesinde kaydedilmiştir. Tören günleri çarşamba, cuma ve cumartesidir; ancak gün batımında değil, gündüz saatlerinde yapılır. Özel durumlarda ise geceleri gerçekleştirilir. Bädikhanların çoğu, tören için gündüz saatlerini, bu saatlerde kötü ruhlarla baş etmenin daha kolay olduğu için seçtiklerini söylemişlerdir. İnanca göre, kötü ruhların yoğun faaliyet gösterdikleri zamanlar, gecelerdir. Ancak bädik ritüeli hemen hemen günün bütün saatlerinde yapılmaya başlamıştır. Genel olarak bu ritüele bädikhan ve hasta katılır (Sarımsakov, 1986: 121).

Sarımsakov'un araştırmalarına göre üçüncü tür bädige, Taşkent bölgesinin Ahanganan, Buka, Akkurgan ve Bekabad ilçelerinde, yani Kuramin Dağlarında rastlanmıştır. Buradaki ayin, çarşamba, perşembe ve cuma günleri yapılmaktadır. Bädik şiirleri, kalabalık tarafından söylenmektedir. Bädik, usta bir bädikhan tarafından değil, genç erkekler ve kadınlar tarafından iki grup halinde gerçekleştirilmektedir. Tören, sözlü bir yarışma (deyişme) şeklinde yapılmaktadır. Güneş battığında hasta, köyden uzaktaki bir yonca tarlasına götürülür ve yüzü batan güneşe karşı döndürülüp oturtulur. Etrafına kızlar ve erkekler karşılıklı olarak yerleşirler. Bädik, bir genç erkek tarafından başlatılır, daha sonra bir kız tarafından devam ettirilir. Böylece yavaş yavaş tüm çiftler törene dahil edilir (Sarımsakov, 1986: 122).

Tören tamamen mizahi bir nitelik taşır. Bädik'e başlayan genç adam hastalığı (bädik) kıza, kız da genç adama aktarmak ister. Genelde bu tören gece yarısına kadar sürebilir. Sonunda hastanın oturduğu yere kavrulmuş buğday serpilir. Törende söylenen şiir, katılımcıların sayısına, becerilerine, yaratıcılık hünerlerine göre değişiklik göstermektedir. Bu bakımdan bädik, Özbek Türklerinin genç erkekler ve kadınlar tarafından icra edilen "lapar" sanatına (yar yar söyleme sanatına) benzediği görülmektedir. Sarımsakov'a göre, metnin şarkıya dönüşmesi, törenin icrası sırasında usta bir bädikhanın olmaması, ritüel ve onun yapılma günlerinin değişmesi (perşembe yerine cumartesi olması), bu tür bädiklerin önemli değişikliklere uğradığını göstermektedir. Araştırmacı, bu tür bädik icrasının diyalojik yapısına dayanarak, buna bädik aytış denilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bilim insanı Ş. İbrayev, "Türki Halklarının Folkloru"(2009: 283) adlı kitabında Özbek folklorundaki bädik şiirinden örnekler sunmuştur:

<i>Göç, göç, bädik göç bädik,</i>	<i>Kuç-kuç,bädik, kuç bädik,</i>
<i>Eşikte öyle dikilme bädik,</i>	<i>Busagada burilib turma bädik,</i>
<i>Eşikte öyle dikilirsen bädik</i>	<i>Busagada burilip tursañ bädik,</i>
<i>Evsahibi küser bädik.</i>	<i>Egasining kungliga kelar bädik.</i>
<i>Göç göç bädik, aylara göç.</i>	<i>Kuç-kuç bädik, oylarga kuç.</i>
<i>Ay altında oturan boylara göç.</i>	<i>Oy ostıda utirgan boylarga kuç</i>
<i>Sakin dersen vadiye göç.</i>	<i>Tinik desang soylarga kuç</i>
<i>Yüğrük dersen taylara göç.</i>	<i>Juyrik desang toylarga kuç.</i>

Karakalpak halk edebiyatında da benzer sağaltıcı şiir türleri mevcuttur. Bu tarz şiirlerin genel adı,“aytım”dır. K.Maksetov, eski ve son zamanlardaki dinî inançlardan bahsederek bela, beddua, hastalıklardan kurtulmak, isteklere ulaşmak için eski âdet, bayram, törenlerde söylenen şiirlere aytım dendiğini kaydetmiştir. Araştırmacı aytımları kendi içinde bädik, gulapsan, zikir saluv ve jaramazan gibi birkaç çeşide ayırmıştır (Maksetov, 1971: 52-56).

Araştırmacı N.Davkarayev, Karakalpak folklorundaki bädik şiirleri üzerine çeşitli çalışmalar yapmıştır. Özellikle Karakalpak edebiyatı tarihi konulu çalışmasında bädik şiirinden örnekler sunmuştur (Davkarayev, 1959: 44-45):

<i>Bädik, göçmek istersen göç bädik,</i>	<i>Bädik, köşer bolsañ köş bädik,</i>
<i>Dağlara göç.</i>	<i>Taularğa köş.</i>
<i>Dağın arkasına yerleşen</i>	<i>Taudiñ artın jaylağan,</i>
<i>Düşmanlara göç.</i>	<i>Jaularğa köş</i>
<i>Oradan yayla bulamazsan,</i>	<i>Odan jaylau tappasañ,</i>
<i>Ben de söyleyeyim.</i>	<i>Men de aytayın,</i>
<i>Sadece kendini düşünen</i>	<i>Qara basın oylağan,</i>
<i>Hanlara göç.</i>	<i>Handarğaköş.</i>
<i>Göç, göç!</i>	<i>Köş, köş!</i>

Burada tabii ki, Karakalpak folklorundaki bädik ile Kazak folklorundaki bädik arasında hiçbir farkın olmadığı tespiti yanlıştır. Bu iki halkın şiirlerinde ortaklıklar çok olmasına rağmen her iki halkın da kendi yaşam tarzı, toplumsal meseleleri, hayat şartları bu şiirlere yansıtılmıştır. Araştırmacı T.D. Bayaliyeva, Kırgızların İslam öncesi inançlarını konu alan kitabında, bädik şiirlerinin yılan, akrep, örümcek sokmasına, yılancağa ve diğer hastalıklara çare olduğunu vurgular. Ona göre, “bu tarz şiirlerin çoğu kafiyeli, ancak anlamsız ifadelerden veya tamamen anlaşılmasız kelimelerden oluşmaktadır. Ancak şiir metninden hekimin hastalığı çeşitli nesnelere, hayvanlara vb. aktarmaya çalıştığını düşünebiliriz.” (Bayaliyeva, 1972: 110). Ayrıca, bu tedavi yönteminin yaygınlığına işaret ederek, erizipellere karşı söylenen şiirlerden örnekler sunar. Bädik ayini, T.D. Bayaliyeva tarafından

şu şekilde tanımlanmıştır: Hastalığın ruhunu cezbetmek ve sonra onu tahliye etmek için hastanın ve hekimin etrafına tamamen rengârenk giyinmiş (ağırlıklı olarak parlak kırmızı, mavi ve sarı tonları ile) kırk kız yerleştirilir.” (Bayaliyeva, 1972: 110-111).

2. Kazak Folklorundaki Bädik Şiirlerinin Aytısa Dönüşümü

Kazak folklorundaki “arbav öleñderi” adı verilen efsunlama şiirleri, aslında yılan, örümcek gibi zehirli canlıların soktuğu insanları veya küçükbaş, büyükbaş hayvanları tedavi etmek, sağaltmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu tarz şiirler arasında en eskisi de bädik şiirleridir. Güney Kazakistan şivesinde “bädik” kelimesi, “çok ve boş konuşan kişi” anlamını taşımaktadır. Fakat bädik şiirlerindeki “bädik” kelimesinin anlamı farklıdır. Bädik şiirleri, eskiden hayvancılıkla uğraşan toplumların insanlarda veya evcil hayvanlardaki hastalıkları etkili, efsunlu şiirlerle tedavi etme inançlarından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla bu tarz şiirlerde hastalığı ürkütme, kovma amacı vardır.

Bädik töreninin daha eski açıklamalarından birine, 1880’lerin ikinci yarısında ünlü biyolog ve gezgin A.N. Krasnov’un Kazak ve Kırgızların yerleşim yerlerinde, Semireçensk bölgesine yaptığı gezi sırasında kaydettiği notlarında rastlanır. A.N.Krasnov’un açıklamasına göre, burada “kadınlar hastayı tedavi etmek amacıyla şarkılar söylemektedirler.” (Krasnov, 1887: 468). Bunun yanı sıra Kazakça şarkıdan birer örnek verir ve ardından şunları not eder: “Hasta Kırgızlar [Kazaklar kastedilmektedir], böyle şarkı söyleyerek hastayı tedavi edebileceklerine inanırlar.” (Krasnov, 1887: 468).

Bädik kelimesi, V.V. Radloff’un “Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy” adlı sözlüğünde (1911: 1622) çeşitli anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır: 6ädic (kir.) - 1) baş dönmesine neden olan bir beyin hastalığı; 2) Hekimin hastayı tedavi ettiği sırada söylediği şarkı; “Bedik söylersen iyileşir”. Sözlükte bädik kelimesinin “kötü, iğrenç; rüzgâr” anlamlarına gelen “bad”dan türediği yazılmıştır (Radloff, 1911: 1516).

Araştırmacı M. Silçenko, “İstoriya Kazahskoy Literaturiy” adlı kitapta, bädici “vertyaçka” (koyun hastalığı) ve “vertyaçkadan” şifa töreni; bu törene eşlik eden efsunlu bir şarkı olarak tanımlamıştır (Silçenko, 1968: 448). S. Seyfullin’e göre (1964: 177) bädik, insanlara, hayvanlara zararlı olan hastalıkların tanrısı olarak geçmektedir.

Törenin daha ayrıntılı bir açıklaması, 1906’da A. Divayev tarafından “Turkestantskie Vedomosti” gazetesinde yayımladığı notlarından birinde yapılmıştır, “Mulla-Ali Mahdibayev’in Ak-Taşkent volostu. Çimkent bölgesindeki Kırgızların el yazması”ndan alıntı yapıyoruz (Divayev, 2007: 372):

“Birinin vücudunda kabuklar veya kabuk benzeri küçük yaralar çıkarsa veya ateşi yükselirse veya bir tarantula tarafından ısırılırsa veya herhangi bir sığır beyin hastalığına yakalanırsa, o zaman onlar böyle bir

hastayı veya sığırı önceden hazırlanmış bir yere yatırıyorlar. Ondan sonra, kızlar, genç kadınlar ve erkekler çiftler halinde birbirlerine karşı hastanın etrafına otururlar. Bu şekilde yerleştikten sonra kızlar bädik şarkısını söylemeye başlarlar ve sık sık “...git bedik! Dağlara git, Volga’ya git, Ural’a git, git!” derler. Bädik şarkısını söylemeye kesinlikle gün batımında başlarlar. Bir süre sonra köyün yaşlılarından biri toplantıya gelir ve “kuç!”, “kuç!” (göç!) diye bağırmaya başlar. Tören bittikten sonra, toplananların hepsi eve gider” (Divayev, 2007: 372).

Araştırmacı S.Mukanov, Kazakların İslamiyet öncesi Şamanizme inandığını belirterek, badiği Şamanizmde tedavi amaçlı söylenen bir şiir olarak değerlendirir. Bädik ayıtısının ilk ortaya çıkışını tahmin etmek zor olduğunu dile getirir ve bu ayıtısı din ayıtısının bir türü olarak tasniflendirir (Mukanov, 1964: 15).

Geçmişte Kazaklar arasında tedavi amaçlı şiir söylemek, baksılık geleneğe ait olan uygulamaydı. Şiirin “büyülü”, etkili gücünün kötülüklerden koruyacağına inanılmıştır. Kazaklarda “Baksı”, halk hekimi olarak bilinmiştir. Eskide baksı, hastalanan adamı veya hayvanı ortaya alarak bädik şiirleriyle tedavi ederdi. Çalgı çalarak hastanın etrafında aralıksız dönmeye başlardı. “Hey, bädik, kırmızı çiçeklere göç veya dağdan akıp giden sulara göç” tarzında her satırın sonunda “göç, göç” kelimesini oldukça sık kullanarak hastalığı kovmaya çalışırdı.

Günümüzde Kazak folklorundaki Betaşar (yüz açma), Joktav (ağıt) gibi örf-âdet şiirlerinin müzik eşliğinde söylenmesinden yola çıkılarak bädik şiirlerinin de müzikle söylendiği düşünülmüştür. Bunu, bädik şiirlerinin her hecesinin sonunda tekrarlanan “göç, göç” kelimeleri de kanıtlamaktadır. Hekim veya baksı, bädik şiirlerini söylerken “Hey bädik, dağlara göç, çiçeklere göç vs.” diyerek hastalığın gitmesi gereken mekânlara işaret eder. Demek ki, bädik, hastalıkların sahibi (iyesi) veya tanrısı olabilir ve bu nedenle sevimsiz karakter olarak tanımlanmıştır.

Aşağıda, bir baksı tarafından söylenen bädik şiirinin örneği sunulmuştur (Ahmadi, 2004: 7):

<i>Ahırdan çıkan yaban domuzu,</i>	<i>Qoyqaptan şıkkan kök kaban,</i>
<i>Sinirlen de kalkıp uç,</i>	<i>Qaharğa min, parlay uş,</i>
<i>Bu tarafa doğru uç.</i>	<i>Beri, beri samğay uş,</i>
<i>Etrafını gözetle.</i>	<i>Jan-jağıñdı barlay uş.</i>
<i>Durma artık devam et,</i>	<i>Bögelip, erim kalmay uş,</i>
<i>Yorulmadan yine uç,</i>	<i>Burqıra, kögim talmay uş,</i>
<i>Nefesini iyi tut,</i>	<i>Tınım-tınıs almay uş,</i>
<i>Suçsuza zarar vermeden uç</i>	<i>Jazıqsızdı jarmay uş.</i>

Bu şiirde baksı badiğın hastadan ayrılmasını emrederek “uş, uş” diyerek nereye ve nasıl uçması gerektiğine işaret eder. Her hece sonunda

“uç” kelimesi sürekli tekrarlanır. Kelimelerin tekrarlanmasının, şiirin etkisini güçlendirmeyi ve hastalığı kovmayı amaçladığı görülmektedir.

Zamanla bädik şiirleri tür ve yapı değiştirip kızlarla delikanlıların köy içinde iki gruba ayrılarak atıştıkları aytısa yani atışmaya dönüşmüştür. Fakat bu aytısta kazanıp kazanmamak söz konusu değildir. Bu tarz deyişmeler, gençlerin kendi aralarında şakalaşmalarına ve eğlenmelerine dayalıdır. Bädik aytıs, günümüzde örf-âdet aytısı olarak ele alınmaktadır. Burada bädik aytısının geçmişinin çok eskilere dayandığını ve günümüz aytıs sanatının kaynağı olduğunu söylemek mümkündür.

Kazaklardaki bädik aytısı nasıl başlamaktadır? Öncelikle halk eğlenceli bir akşamda bir araya gelir. Gençler, kadınlar ve erkekler olarak iki gruba ayrılıp karşılıklı oturtulur. Bädik aytısı genelde mizaha dayalıdır ve hastalığı kızlara çeviren erkeklerin şakalı şiirleriyle başlar. Bazen erkekler şarkılarında kızları eleştirirler, kızlar da sıra geldiğinde cevap verip onlarla alay ederler. Erkekler arasında badiğe katılan kızlardan hoşlananlar varsa, şarkılarında bunu belli ederler. Bazen kızlar aytısa söz bulamazlar, sonra erkeklerin söyledikleri şarkı sözünün aynısını tekrarlarlar. Janat Ahmadi, yayımladığı bir makalesinde bädik aytısından eğlenceli parçalar sunmuştur (Ahmadi, 2004: 7):

<i>Biz gelip attan indik az önce</i>	<i>Biz kelip attan tüstik osı jaña,</i>
<i>Şıfa ver hastalığımızı, Allah Tağala!</i>	<i>Dertke şıpa bere gör, Alla Tağala!</i>
<i>Bir köşeğin hastalandığımı duyduk</i>	<i>Bir taylak şalık boptı degendi estip,</i>
<i>Göçürmeye geldik iki yiğit.</i>	<i>Köşireyik dep kep ek eki bala,</i>

diyerek aytısa başlar. Eğlenceyi izlemeye gelen büyükler ise:

– Afferin!

– Hadi, ağızınıza sağlık! – diyerek alkışlar ve desteklemeye devam ederler.

Karşı taraf ise buna böyle cevap verir:

<i>Bädik kaçıp kaybolsun diyarlara,</i>	<i>Bädik qaşıp joğalsın jer-jazıqqa,</i>
<i>Kovsan da ne oluruzaklara.</i>	<i>Quganda ne layık jol azıqqa.</i>
<i>Sizler olup arkadaş bizler olup,</i>	<i>Sender bolıp ariptes, bizder bolıp,</i>
<i>Başın bağlayıp gidelim budireğe.</i>	<i>Basın baylap keteyik qu qazıkka.</i>

Karşı taraf ise:

<i>Köyünde bädik var olduğunu öğrendim,</i>	<i>Auhnda bädik barın bilip keldim,</i>
<i>Bir ata binip uzaklardan buraya geldim.</i>	<i>Tor atka ırgay moyın minip keldim.</i>
<i>Bädik'i uzaklara kovacam diye,</i>	<i>Bädikti bel asıra kuamın dep,</i>
<i>Kollarımı sıvayarak böyle geldim.</i>	<i>Jeñimdi bilegime türip keldim.</i>

Bu metnin aslına bakarsak, bädigin bir hastalık olarak geçtiğini görürüz. Köy büyüklüğü ise gençlere:

<i>Sayram yerde soğuk geceleri gezme,</i>	<i>Sayram jerden buzılğan tünde jürme</i>
<i>Bädik köyden gitmeden eğlenme.</i>	<i>Bädik ketpey auldan oynap-külme.</i>
<i>Kollarını sıvayarak gelersen,</i>	<i>Jeñiñdi bileginen türüp kelseñ,</i>
<i>Bädik'in çenesini kapatıp dilini tuttur.</i>	<i>Jağın baylap bädiktiñ tilin kürme.</i>

Misafir taraf ise:

<i>Bädik burdan göç edip kaybolsun,</i>	<i>Bädik köşip jogalsın sırganakpen.</i>
<i>Giden deve iyi olur.</i>	<i>Auğan tüye tüzeler bulgakpenen.</i>
<i>Siz de söyleyin bädiki ben de söyleyim</i>	<i>Siz de aytıñız bädikti, biz de aytayık</i>
<i>Göçürelim kâfiri ritimiyle.</i>	<i>Köşireyik kapirdi ırgakpenen.</i>

Köy tarafı:

<i>Göç, göç bädik, göç bädik, buradan göç</i>	<i>Köş-köş bädik, köş bädik – aynala köş</i>
<i>Dağı aşarak Aynagöl'den uzaklara göç.</i>	<i>Tau asıp Aynaköldi aynala köş.</i>
<i>Bädik var diye gelseniz buralara.</i>	<i>Bädik bar dep kelseñder guley-guley</i>
<i>Akciğerden başlayalım şimdi,</i>	<i>Kos ökpeden bastayık endi tüyrey.</i>
<i>Köşeğin kulağına üfürükçülük edin,</i>	<i>Taylaktıñ kulağına dem salıñız.</i>
<i>Bädik deli kaybolsun hızlanarak.</i>	<i>Bädik jındı joğalsın tonın süyrey.</i>

Bundan sonra gençlerin biri ise köşeğin kulağına fısıldayarak:

<i>Göç, göç bädik, göç bädik,</i>	<i>Köş, köş bädik, köş bädik,</i>
<i>Sende akıl varsa bädik.</i>	<i>Sende bolsa es bädik.</i>
<i>Yalnız kalan tek sen mi?</i>	<i>Jalğız kalğan sen turmak</i>
<i>Bizden kaçan beş bädik.</i>	<i>Bizden kaçkan bes bädik.</i>
<i>Göç, göç deli, göç deli.</i>	<i>Köş, köş jındı, köş jındı,</i>
<i>Sen delide varsa akıl,</i>	<i>Sende bolsa es jındı,</i>
<i>Yalnız kalan tek sen mi?</i>	<i>Jalğız kalğan sen turmak</i>
<i>Bizden kaçan beş deli.</i>	<i>Bizden kaçkanbesjındı.</i>

diyerek yalandan sinirlenerek kulaktaki yünü çıkartır. Köşek ise kulağını rahatsız eden o yün çıkartıldıktan sonra rahatlar. Bütün bunu izleyen kalabalık ise:

– Hadi, aferin size!

– İnşallah, bir daha gelmez bu hastalık – diyerek sevinip alkışlarlar (Ahmadi, 2004:7). Burada dikkat etmemiz gereken durum, bädik ayıtısının gençler tarafından köy halkını eğlendirmek amacıyla yapılmasıdır. Kızlar ve erkekler arasındaki bädik hastalığını birbirine göçürme çabası da şakalaşmadan ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla hasta olarak ortaya yatırılan köşek de aslında hasta değildir ve kulağındaki yün de hasta gibi kafasını sürekli hareket ettirmesi için gençler tarafından yapılan bir taktiktir. Bazen

köy gençlerini büyükler evlerine davet ederler, hayvan kesip ağırlarlar. Akşamları herkes toplanıp bir küçükbaş hayvanı ortaya alarak etrafında dolaşp, bädik aytısına başlar. Küçükbaş hayvanı olmayan ev sahibi kürklü kabanını ters çevirip çobanına giydirir ve ortaya yatırır. Herkes onun etrafında dolanıp bädik şiiri söyler. “Hasta hayvan” ara sıra inleyerek ses çıkarır. Gençler ise gülüşerek kadın, erkek sırayla toplu halde bädik söyler, eğlenir. Yazın yaylaya çıkan halk uzun gecelerde zamanı eğlenceli geçirmek, kaynaşmak amacıyla oyunlar oynar, farklı etkinlikler gerçekleştirir.

Araştırmacı A.Divayev’in Kazaklar arasından derlediği bädik aytısından bir kaç örnek sunalım (Divayev, 2007:172).

Yiğit:

<i>Karatav’ım dedim de Karatav’ım,</i>	<i>Qaratavım dedim de Qaratavım,</i>
<i>Dağ başından esermiş kara fırtına</i>	<i>Tav basınan esedi qara dauil.</i>
<i>Sizin evde bir Bädik var demişler,</i>	<i>Sizdiñ üyde bir bädik bar degenge,</i>
<i>Bizim tüm köy geliyor bu tarafa.</i>	<i>Qaptay köşip keledi bizdiñ avıl.</i>

Kız:

<i>Badik çoktan gitmiş dağı aşarak,</i>	<i>Bädik ketip qalıptı taudan asıp,</i>
<i>Dağ başında bulutla birleşerek.</i>	<i>Taudan arğı bulpten aralasıp.</i>
<i>Şimdi ikimiz Bädik’i bulalım da,</i>	<i>Endi ekeumiz bädikti tauıp alıp</i>
<i>Gerçekten de kovalım buralardan.</i>	<i>Şın kumardan şığalık sebelesip.</i>

Yiğit:

<i>Göçür bädik dedim de göçür bädik,</i>	<i>Tüsir bädik degenge tüsir bädik,</i>
<i>Kurnaz kızlarınkafasın karıştır bädik</i>	<i>Qu kızdardın şekesin kemir bädik.</i>
<i>İçine şişman kızın giriverip,</i>	<i>İşinen semiz kızdıñ kirip ketip,</i>
<i>Giriver de böbrek yağın ye bädik.</i>	<i>Je-dağı büyreğün mayın semir bädik.</i>

Kız:

<i>Gidiyor bädik kendi mekânına,</i>	<i>Baradı bädik ketip mekenine</i>
<i>Görünmez zayıf keçı erkeğine.</i>	<i>Bildirmes eşki arığın tekesine.</i>
<i>Ne yapman gereğini ben söyleyim,</i>	<i>Jayıñdı onan köşer men aytayın,</i>
<i>Bir git de yapış erkek şakağına.</i>	<i>Jigittiñ bar da jabışşekesine.</i>

Buradan anlaşıldığı üzere, bädik aytısı, genelde erkekler ve kızlar arasındaki esprili yarışmaya dayalıdır. Burada yenip yenilmek veya kazanıp kazanmamak söz konusu değildir. Bädik aytıstaki esas amaç, gençlerin bir araya geldiği ortamlarda eğlenmeleri, kaynaşmalarıdır. Aytısın erkekler tarafından söylenen “hey bädik, şişman kızların içine giriver de, böbrek yağın yiyiver” kısmından ince espri içerdiğini anlamak mümkündür. Buna karşılık veren kızlar da “Git bädik, erkeğin şakağına yapış” diyerek alay ederler. Bädik şiirde de, bädik aytısta da “bädik” kelimesi oldukça sık kullanılmaktadır. Şiirde birinci, ikinci ve dördüncü dize sonlarında “göç, göç” kelimesi sürekli tekrarlanır. Bu durum, zamanında bädik şiirlerinin melodiye, müziğe dayandığını göstermektedir. Aynı açıklama Kazak, Kırgız,

Karakalpak, Tatar Türklerinin halk edebiyatlarında karşımıza çıkan jar jar şiirleri ve jar jar aytısı için de geçerlidir.

Günümüz Kazak halkbilimi araştırmalarında badiğin aytıs olup olmadığı hâlâ tartışılmaktadır. Bädik aytısı teriminin kullanılmasının nedenlerinden biri, zamanında S. Seyfullin'e ait olan "Bir kız ve bir erkeğin bädikteki yarışma örneği" ifadesidir. 1948 senesinde Almatı'da yayımlanan "Kazak Adebietiniñ Tariyhı" adlı kitabın "Salt Öleñderi" kısmını yazan B.Kencebayev, (1948: 43) "bädik öleñ" ve "bädik aytıs" terimlerini kullanmıştır. M.Avezov'un (1948: 22) yazdığı "Aytıs Öleñderi" bölümünde ise "bädik aytıs" olarak kaydedilmiştir. Bütün bunlar, yeni nesil araştırmacıların bu tür kullanımlarına esas oluşturmuştur.

Peki, bädik aytısını aytıs olarak değerlendirmek ne kadar mantıklıdır? Bädik aytısı, aytıs ve deyişme sanatının şekline, temel şartlarına uygun mudur? Araştırmacı Bolatcan Abılkasımov, badiği törensel folklorun bir ürünü olarak değerlendirir ve onu aytısa dâhil etmenin herhangi bir nedeninin olmadığına işaret eder (Abılkasımov, 1993: 120).

Demek ki, bädik aytısı ayrı bir aytıs türü olarak değerlendirip günümüz aytıs, deyişme sanatının ölçüleriyle değerlendirmek yanlıştır. Bunun nedeni, Kazak aytıs sanatı irtical/doğaçlama üzerine kuruludur ve hazırcevaplılık ile keskin söz, aytısın belirgin şartlarından biridir. Bädik aytısta ise şiir toplu halde icra edilir. Şiir metni ya önceden hazırlanmış ya da kalabalık içerisindeki yetenekli biri tarafından söylenip diğerleri ona katkı sağlamış olabilir. Her durumda burada irticalen söyleme geleneğinin olmadığı gayet açıktır. Bädik şiirlerinin aytıs türünün başlangıcını belli bir dereceye kadar etkilemiş olma olasılığını dışlamak imkansızdır. Ancak iki ayrı türün mahiyetini ortaya koyarken, sanat türü haline gelmiş aytıstan bahsederken bunun gibi durumları göz önünde bulundurmamız gerekir. Bu yüzden de bädik aytısı aytıs sanatı olarak değerlendirmenin yanlışı olduğu kanısındayız.

KAYNAKÇA

- Abılkasımov, B. (1993). *Telqoñır*. Almatı: Atamura-Kazakistan.
- Ahmadi, J. (2004). Bädik aytıs. *Dala men qala*. №13.
- Bayaliyeva, T.D. (1972). *Doislamskoye verovaniya i ih perejitki u kirgizov*. Frunze: İlim.
- Davkarayev, N. (1959). *Oçerki po istorii dorevolusionnoy karakalpakskoy literaturiy*. Taşkent: AN UzSSR.
- Divayev, A. (2007). *Kazahskoye narodnoe tvorçestvo*. Astana: Altın Kitap.
- İbrayev, Ş. (2009). *Türki halıktarınıñ folkloru*. Astana.
- Kazak Adebietiniñ Tariyhı*. (1948). Almatı: Kazak SSR Ğılım Akademiyası.
- Krasnov A.N. (1887). Oçerk bita semireçenskih kirgiz. *Izv IRGO*, IV (XXII), Sankt Peterburg.
- Maksetov, K. (1971). *Karakalpak folklorunuñ estetikası*. Nökis.
- Mukanov, S. (1964). Aytıstar turalı. *Aytıs*, C. 1, Almatı: KazMemKörAdebBas.
- Radlof, V.V. (1911). *Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy*. SPb. C. IV, 2.
- Sarimsakov, B. İ. (1986). *Janr "badik" v obryadovom folklore Uzbekov*. Sovetskaya etnografiya, 4.

Seyfullin, S. (1964). *Şıgarmalar*. C. 6, Almatı: Jazuşı.

Silçenko, M. (1968). "Kazahskiy folklor." *İstoriya Kazahskoy Literaturiy*. (red.: İ. T. Düysenbayeva), C. 1., Alma-Ata.

Smirnova, N. (1967). *Kazahskaya narodnaya poeziya*. Alma-Ata: Jazuşı.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / *The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*

Destek ve Teşekkür / Support and Acknowledgment: Tez danışmanım Prof. Dr. Metin Özarslan'a teşekkür ederim. / *I would like to thank my thesis advisor Prof. Dr. Metin Özarslan.*

Yazarın Notu / Author's Note: Bu makale, "Türk Dünyası Sözlü Şiir Geleneğinde Deyişme Sanatı Üzerine Mukayeseli Bir İnceleme" adlı doktora tezinden üretilmiştir. / *This article was produced from the doctoral thesis named "A Comparative Study on the Art of Deyishme in the Oral Poetry Tradition of the Turkish World".*